

UNELE OBSERVAȚII PRIVIND DOMNIA LUI GASPAR GRAȚIANI ÎN ȚARA MOLDOVEI (1619–1620)

Dacă originea și, apoi, evoluția din tinerețe a lui Gaspar Grațiani au fost marcate de multe erori de apreciere din partea istoricilor, nu altfel au stat lucrurile în legătură cu scruta sa domnie din Țara Moldovei. Tratată tangențial de marii istorici de dinaintea ultimului război, guvernarea sa a primit două etichete, aparent greu de contestat: „catolicism fățiș” și relații încordate cu boierii. Prestigiul lui N. Iorga sau al lui Gh. I. Brătianu, al lui A. D. Xenopol sau Constantin C. Giurescu, toți sprijiniți, la rândul-le, pe autoritatea unui Miron Costin sau Dimitrie Cantemir, a atârnat greu în balanța acestor aserțiuni. Să notăm, totuși, că în perioada interbelică, un studiu asupra lui Grațiani nu putea beneficia pentru politica internă decât de cele câteva acte editate în cadrul colecțiilor lui Th. Codrescu sau Gh. Ghibănescu. Publicarea documentelor domniei lui Grațiani în colecția *DIR*, de mai bine de 40 de ani, deși ar fi putut revizui total aprecierile respective, nu a stârmit vreun ecou notabil în rândul specialiștilor. Dacă etichetele de mai sus nu rezistă la simpla confruntare cu documentele editate postbelic, încercarea de față are ca scop și punerea în evidență a unor legături între politica internă și cea externă a lui Grațiani. Într-adevăr, explicații asupra anumitor acțiuni sau decizii din domeniul extern – relativ bine cunoscut și tratat până acum – pot fi găsite în unele realități inerne.

Sunt necesare, de la început, câteva precizări, relative la o atitudine vădit procatolică a lui Grațiani. Abia numit, la 4 februarie 1619, în scaunul de la Iași, prin eforturile conjugate ale diplomației imperiale, dar și a câtorva potențați otomani, el se va grăbi să îl viziteze pe patriarhul Timoteos al II-lea; i-a solicitat chiar permisiunea de a trăi în rit ortodox, pînă cînd îi va sosi aprobarea de la Roma privind trecerea definitivă la această credință¹.

Gestul nu este chiar atât de surprinzător și poate fi pus în legătură cu o anumită îngrijorare – atât a lui Grațiani, cât și a cercurilor conducătoare ale Porții – relative la reacția țării la impunerea unui domn străin și de o altă credință. Antecedentul muntean – răscoala condusă de Barcan stolnicul și de Lupu Mehedințeanu – precum și implicațiile sale xenofobe², tulburările similare din Moldova³, impuneau o anume circumspecție. Până la urmă, temerile au fost nejustificate, apatia boierimii moldovene, manifestată cu această ocazie, prilejuindu-i pagini amare lui A. D. Xenopol⁴.

Oricum, abia ajuns la Iași, la începutul lui aprilie 1619, noul domn s-a grăbit să-și arate bunăvoința față de clerul ortodox. Chiar în primul document emis – la 11 aprilie – el împuternicește mănăstirea Sf. Sava să-și adune vecinii fugiți din satul Stroești⁵. O zi mai târziu, a întărit Episcopiei de Huși satele Rășești, Podeni, Coziaci, Cârligați, Plopeni, Crețești și Hrubeni⁶. La apelul episcopului de Roman, intervine, la 13 aprilie, în fața dregătorilor domnești din Târgul Șchei pentru a degreva de orice dări satul Șcheuleți, ținînd de episcopie⁷. O decizie similară, la 16 aprilie, privea eliberarea de orice „angarii” a unor poslușnici ai Episcopiei de Huși⁸; o alta, din aceeași zi, se referea la toate satele

¹ Manfred Stoy, *Das Wirken Gaspar Gracianis (Grațianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4 Februar 1619*, în „Südost-Forschungen”, band XLIII, 1984, München, p. 120; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/II, București, 1884, p. 376.

² Mai exact, caracterul antigrecesc al mișcării: Matei al Mirelor, la Al. Papiu-Iarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom I, fasc. II, București, 1863, p. 346–348.

³ I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616–1619)*, în SCȘI, an XIII fasc. I, Iași, 1962, p. 92 și urm.

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiandă*, ed. A IV-a, București, 1988, p. 384.

⁵ *DIR*, A. XVII, vol. IV, p. 313.

⁶ *Ibidem*, p. 318.

⁷ *Ibidem*, p. 319.

⁸ *Ibidem*, p. 320.

episcopiei, impuse la jold și podvoade de ureadnicul, șoltuzul și pârgarii din Huși⁹. La 20 aprilie, este rîndul mănăstirii Aron Vodă, căreia îi sunt întărite mai multe sate în ținutul Neamț, ureadnicii din Piatra fiind atenționați să nu tragă satele respective cu alte sate de ocol, odată ce ele „umbrau” cu ținutul¹⁰. Peste alte trei zile, domnul va interveni în favoarea mănăstirii Bistrița, căreia îi sunt întărite mai multe moșii¹¹, pentru ca, la 24 aprilie, mănăstirea Galata să fie scutită de toate dările, evident, afară de cea împărătească¹². Urmează, spre sfârșitul lunii, alte întăriri, pentru Agapia¹³ și Secu¹⁴; la 1 mai 1619, domnul întărind și mănăstirii Sf. Ilie o parte a satului Șchei, ce ținea de ocolul Sucevei¹⁵.

Lista poate continua cu decizii și pentru mănăstirile Bisericiani¹⁶, Dragomirna¹⁷, Galata¹⁸, Pîngărași¹⁹, Pobrata²⁰, Neamț²¹, Putna²², Moldovița²³, Humor²⁴, Solca²⁵ sau chiar pentru „metohul de la Sinai”²⁶, mănăstirea Pantocrator²⁷ sau patriarhia din Ierusalim²⁸. De altfel, din cele 190 de documente editate, 61 – deci aproape o treime – sunt tocmai asemenea decizii în favoarea clerului ortodox. Concentrarea lor mare, încă din prima lună de domnie, pare să indice dorința noului domn de a clarifica lucrurile în această privință, de la bun început.

Se pare că a fost vorba de mai mult decât o simplă bunăvoință arătată Bisericii țării. Într-o scrisoare către nunțiul apostolic din Polonia, cardinalul Francesco Dotallevi, redactată în 13 septembrie 1620, la Țuțora, în plin conflict cu otomanii, Grațiani emitea o disperată cerere de ajutor Curiei. În finalul misivei, el se scuza, relativ la *adoptarea ritului grec*, motivînd aceasta prin câștigarea „l'animo di questi popoli”²⁹. Ceruse, atunci, de altfel, ajutor chiar Papei. Răspunsul lui Paul al V-lea, datat – supremă ironie – 14 noiembrie 1620 (deci, cînd destinatarul era deja mort), a fost un refuz elegant, determinat și el, poate, de ambiguitatea cultului practicat de Grațiani³⁰.

Ar rezulta de aici că, în public, domnul a practicat ritualul Bisericii Ortodoxe. De altfel, nici nu va fi avut de ales, dacă ne gîndim la numeroasele sărbători, ritualuri religioase ortodoxe, unde, în general, domnul țării avea un rol de prim rang. Pe de altă parte, Grațiani nu și-a renegat vreodată, oficial, credința catolică. A făcut chiar caz de ea în raporturile lui cu polonii sau cu Papa. Se știe că misiunea lui principală aici fusese medierea unei păci între Poartă și Polonia și este posibil ca otomanii înșiși să fi văzut în catolicismul lui Grațiani un neașteptat avantaj. Dar suntem, iarăși, departe și de un „catolicism fățiș”, cum îl vedea N. Iorga³¹. Chiar din cunoscutul și cumva malițiosul pasaj al lui Miron Costin, după care „... acest domn, Gaspar vodă, niceodată post n-au avut ... în toate posturile mînca carne”, reiese că făcea aceasta, totuși, „pre ascuns”³² !

⁹ *Ibidem*, p. 321.

¹⁰ *Ibidem*, p. 321–323.

¹¹ *Ibidem*, p. 324–325.

¹² *Ibidem*, p. 327.

¹³ *Ibidem*, p. 328.

¹⁴ *Ibidem*, p. 329 și 332–333, 334–335.

¹⁵ *Ibidem*, p. 333–334.

¹⁶ *Ibidem*, p. 338–339, 342, 386.

¹⁷ *Ibidem*, p. 346.

¹⁸ *Ibidem*, p. 362–363.

¹⁹ *Ibidem*, p. 381–382.

²⁰ *Ibidem*, p. 374–375.

²¹ *Ibidem*, p. 405.

²² *Ibidem*, p. 420–421.

²³ *Ibidem*, p. 422.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 435.

²⁶ *Ibidem*, p. 343.

²⁷ *Ibidem*, p. 368.

²⁸ *Ibidem*, p. 362–363.

²⁹ Virginia Vasiliu, *Il principato moldavo e la Curia papale fra il 1606–1620*, în „Diplomatarium italicum”, nr. 2, 1930, p. 20.

³⁰ *Ibidem*, p. 61.

³¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 410–411.

³² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 72.

Dincolo de involuntarul umor al cronicarului, rămîne faptul, aparent curios, că o bună parte din documentele emise de acest domn au fost decizii în favoarea așezămintelor ortodoxe, biserici sau mănăstiri, sau către slujitorii acestora. Pe de altă parte, ceea ce a contat a fost mai mult gestul ca atare. Oricât de multe scutiri fiscale și oricât de multe danii ar fi făcut Grațiani bisericii, clerul local era bine acoperit din puncte de vedere pecuniar. Chiar prea bine, dacă ne gîndim la hotărârea lui Anastasie Crimca, câțiva ani mai târziu. Într-un sobor, la 26 septembrie 1626, mitropolitul a hotărât ca viețuitorii din mănăstiri să nu mai aibă averi și să nu mai împrumute bani cu dobîndă³³. Fie greci – avînd, deci, geniul afacerilor – fie proveniți din boierime, călugării moldoveni constituiau, așadar, o categorie privilegiată. Generozitatea lui Grațiani trebuie văzută, încă o dată, doar ca o asigurare a bunelor sale intenții.

Această dărnicie, ce viza clar câștigarea preoțimii, a urmărit nu doar aplanarea unor tensiuni, dispariția unor temeri firești din partea Bisericii locale la venirea unui domn catolic. Trebuie amintit aici și contextul dificil al începutului domniei, deci necesitatea sprijinului financiar intern. Ori, majoritatea documentelor amintite reprezintă „întăriri” de moșii mănăstirilor și nu danii propriu-zise (doar în trei cazuri³⁴). Aceste „întăriri” au fost dublate și de scutiri de dări, în câteva rînduri doar, precizîndu-se, firește, că trebuie plătită, totuși, darea împărătească³⁵. Dar domnul, în general, întărea moșii doar în cazul pierderii uricului, al cumpărării sau donației – deci la schimbarea proprietarului – cauza fiind, întotdeauna, menționată explicit în text. Fără îndoială, exista și obiceiul întăririi moșiilor la fiecare început de domnie nouă. Cum se explică atunci continuitatea acestor „întăriri” pe tot parcursul domniei – fie ea atât de scurtă – a lui Grațiani?

Dacă, în cazul de față, aparent, intenția a fost scutirea moșiilor respective de anumite obligații, este iarăși posibilă și o vînzare mascată a proprietății domnești. Să amintim împrumutul a 600 de ughi de la Anastasie Crimca și restituirea făcută sub forma „întăririi” satului Mătieni³⁶. Această corectitudine în restituirea datoriilor este, să recunoaștem, foarte departe de abuzurile unui Despot vodă, care nu și-a făcut asemenea scrupule în spolierea mănăstirilor.

Totodată, dacă e să-l credem pe Andrei Bogoslavici, misonar franciscan și, se pare, om de curte al lui Grațiani, situația clerului sau a credincioșilor catolici din Moldova nu s-a schimbat cu nimic în bine în această perioadă, neexistînd nici o favoare sau privilegiu special pentru aceștia³⁷.

Interesante par a fi fost și raporturile domnului cu boierii. Arătăm deja că majoritatea autorilor, care s-au referit asupra perioadei, a vorbit de relații încordate ce ar fi evoluat pînă la dușmănie fățișă sau chiar tentative de suprimare fizică. N. Iorga a fost, în această privință, cel mai tranșant: „... rău primit în țară, criticat pentru catolicismul său fățiș și pentru curtea și oastea sa străine, privit ca un dușman ... avînd, de la început, în fața sa una din acele mișcări obișnuite ale orheenilor ..., Grațiani trebuia să-și caute sprijinul la cei de-o credință cu dînsul³⁸”. Făcînd abstracție, deocamdată, de „catolicismul său fățiș”, merită să subliniem opinia marelui istoric privind originea animozității: orientarea pro-polonă a domnului, în contradicție cu atitudinea mai realistă a boierilor.

Pe aceeași linie se plasează și Gh. I. Brătianu, într-o sinteză al cărei obiect era tocmai evoluția relațiilor domn-boieri în istoria romînească: „totuși, străinul, odată așezat cu firmanul Porții, calcă pe urmele lui Ion vodă cel Cumplit sau ale lui Aron Tiranul: el pregătește trecerea în tabăra creștină, punîndu-se în serviciul politicii războinice a hatmanului polon Zolkiewski. Cronica lui Miron Costin, povestind aceste întâmplări, se face ecoul îngrijorării ce cuprinsese atunci boierimea Moldovei, în mintea căreia dănuia politica de echilibru, prevăzătoare și cumpănită, a lui Ieremia Movilă³⁹”. Sau, mai departe, vorbind de „rezerva cu care a primit starea nobiliară din Moldova” această situație, tot Gh. I. Brătianu sublinia atmosfera încordată de atunci: „Simțindu-și izolarea și temîndu-se de o eventuală reacțiune,

³³ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, vol. II, București, 1981, p. 8.

³⁴ *DIR*, A. XVII, IV, p. 422–423, 438–439, 465.

³⁵ *Ibidem*, p. 327, 341, 343, 375, 376.

³⁶ *Ibidem*, p. 461–463.

³⁷ *Căldători strădini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 5–7; despre A. Bogoslavici și la Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstrători lor de veacuri*, Săbăoani-Roman, 1942, p. 141.

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 410–411.

³⁹ Gh. I. Brătianu, *Sfutul domnesc și Adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995, p. 150.

Grațiani lovește în frunțașii boierimii, căutînd pricină lui Vasile Lupu pentru treburile visteriei și încercînd să scape de vornicul Bucioc prin otravă, dar fără a izbuti⁴⁰; pentru a sfârși, evidențiind „... echilibrul regimului de stări în concepția vremii, care se opune domniei absolute și fără legături cu țara ...”⁴⁰.

Fără îndoială, părerile expuse mai sus – preluate, de altfel, de istoriografia ulterioară celor doi mari istorici – sunt justificate, izvorul de bază, în ambele cazuri, fiind *Letopiseșul* lui Miron Costin. O singură observație se impune aici: boierimea moldoveană a vremii a fost privită, exagerat, ca un bloc. Este imposibil să nu fi existat și partizani ai politicii domnești, fie și numai datorită animozității ce trebuie să fi fost între diferitele grupări. Apoi, acest conflict real între Grațiani și (unii) boieri a apărut doar spre finalul domniei, cînd orientarea pro-polonă a celui dintâi a devenit fățișă și ireversibilă. Oricum, la începutul domniei, se pare că au existat unele concesii reciproce. Domnul avea nevoie de boieri pentru realizarea ambițiilor sale politice și, fapt aparent paradoxal, pentru legăturile acestora în Polonia – cazul lui Costea Bucioc, de pildă – una din misiunile impuse de Poartă lui Grațiani, la înscăunare, fiind, reamintim, tocmai medierea unei păci osmano-polone. A fost deja menționată problema financiară, nevoia de împrumuturi a domnului constituind un alt factor de apropiere între cele două părți⁴¹.

Un indicator elocvent în această chestiune este componența Sfatului domnesc. Creat de Radu Mihnea din resturile boierimii măcelărite de Tomșa la Cornul lui Sas, sfatul moldovenesc a fost preluat și menținut ca atare de Grațiani pe tot parcursul domniei. Cele câteva modificări operate de acesta nu au însemnat dizgrația respectivilor boieri, ci doar permutări, schimbări în dregătorie.

Astfel, un fost mare vătaf al lui Radu Mihnea, Vasile Șeptilici – viitorul ucigaș al lui Grațiani – a fost, pe tot parcursul domniei acestui, hatman și portar al Sucevei⁴². Postelnic și apoi mare comis al lui Radu Mihnea, Lupu Coci (viitorul domn Vasile) a fost, la început, menținut în ultima dregătorie pentru ca, de la 3 aprilie 1620, să-l găsim menționat ca mare vistier⁴³, calitate în care va fi fost nu tocmai corect. Miron Costin sugerează, printre rînduri, și altceva: „iară pe Vasile vodă, dîndu-i pricină că nu dă samă de o sumă de bani a Visteriei, măcar că-i era hinul de cununie, l-au pus în tîmniță și l-au pus și la muncă”⁴⁴. Din contextul cronicii reiese însă clar că este vorba de fapte petrecute spre sfârșitul domniei.

Fluctuațiile la pîrcălăbia de Hotin pot fi explicate tot cu ajutorul marelui cronicar: „... curînd au simțit Gaspar vodă că ș-au pierdut la turci credința, deci s-au așezat cu gîndul și mai tare cu leșii, îndemnîndu-i asupra turcilor. Și în cetatea Hotinului, îndată au băgat oșteni leșăști, dîndu-se aievea supt apărarea lor cu țara”⁴⁵. Acești, „curînd” și „îndată” trebuie nuanțați, dar, sigur, în timpul lui Grațiani este pomenită, în acest post cheie, o succesiune de șase pîrcălabi. Ultimul menționat, „Amadi”, la 12 aprilie 1620⁴⁶ – de fapt, Annibale Amatti – fiind tocmai cel care după deznodămîntul nefericit de la Țuțora, a cedat cetatea polonezilor⁴⁷. Acesta era fiul lui Giovanni Amatti din Pistoia, pomenit ca secretar al lui Grațiani⁴⁸.

Ceilalți dregători importanți au rămas neschimbați: Ionașcu Ghenghea – mare logofăt, Costea Bucioc – mare vornic al Țării de Jos, Nicoară (Nicoară) – mare vornic al Țării de Sus, Gavril și Gheorghe – pîrcălabi de Roman, Dumitru Goia (celălalt asasin al domnului) – mare postelnic, Grigore Ciolpan – mare spătar și, în sfârșit, Nicolache (Ralli) – cel căruia îi datorăm un interesant izvod de cheltuieli, imediat după venirea în țară a lui Grațiani – mare stolnic⁴⁹. La drept vorbind, noul domn, complet străin de realitățile locului, nici nu ar fi putut proceda altfel, operînd adică eventuale

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ I. Țaproșu, *Ō istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, Iași, 1989, p. 68, 103.

⁴² *DIR*, A. XVII, IV, p. 314 și N. Stoicescu, *Listă marilor dregători moldoveni (1384–1711)*, extras din AIIAI, VII, Iași, 1971.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*

⁴⁷ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în ARMSI, seria II, tom II (1898–1899), București, 1900, p. 28.

⁴⁸ *DIR*, *op. cit.*, p. 346, 347–348.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 317.

„remanieri“. În plus, se poate presupune că o mediere între grupările boierești – dacă asemenea „partide“ vor fi existat – va fi fost deja operată de subtitlul diplomat care a fost Radu Mihnea.

Există, totuși, un aspect ce demonstrează fără dubii bunăvoința manifestată de Grațiani față de boieri. Restituirea moșilor, confiscate de Ștefan al II-lea Tomșa de la partizanii Movileștilor către descendenții acestora sau către cei puțini scăpați și întorși din exil, fusese o problemă de care se lovise și Radu Mihnea. Acesta încercase, voit sau nu, doar o rezolvare conjuncturală, de moment: a făcut unele restituiri, dar foarte sporadic (se cunosc doar cinci cazuri) și atunci sub forma donațiilor pentru servicii aduse lui, personal⁵⁰. Aceeași politică a urmat-o, la început, și Grațiani. Atunci când a fost confruntat cu procese între vechii proprietari sau descendenți ai acestora, deposeați de Tomșa, și cei noi, care primiseră moșiile de la acesta, deciziile sale au fost, constant, în favoarea primilor.

Astfel, la 30 aprilie 1619, i-a întărit lui Vorontar <Prăjescu> mare comis, satul Negrițești din ținutul Neamț, în pricina cu Duca mare ușar, care-l primise de la Tomșa⁵¹. La 9 mai 1619, a întărit și lui Nicoară Prăjescul vistier, fratele primului, o bucată de hotar din satul Războieni, încălcată de Ionașcu din Uscăți „când a fost Prăjescul în pribegie în Țara Leșească, în zilele lui Ștefan voievod“⁵². În pricina fiilor lui Ionașcu Bolei cu Manole medelnicer, pentru jumătate din satul Grumăzești, din ținutul Vaslui, „... ce au fost dat acel sat Ștefan vodă lui Manole“, decizia a fost similară, menționându-se acum și consultarea Sfatului domnesc: „deci domnia mia au socotit cu tot svatul domnie mele și au dat acea giământate de sat feciorilor Bolei...“⁵³.

O situație aparte a fost cea a satului Brăești din ținutul Hârlău, vândut, de această dată, de domn. Pentru 300 de ughi, el a revenit lui Costea Bucioc. Anterior, satul fusese al lui Isac Balica hatman, mort și el la Cornul lui Sas, Ștefan al II-lea Tomșa transformându-l în sat domnesc⁵⁴. Actul vânzării datează din iunie 1619 și putem face, iarăși, o legătură cu acea perioadă critică, de început, de jenă financiară pentru Grațiani.

Însă, cel mai interesant caz, posibilă bază a unor speculații mai îndrăznețe, este cel înregistrat în documentul din 17 iunie 1619. Este vorba de o altă restituire către fiii lui Ionașcu Bolea, în conflict acum cu Ionașcu Batin fost vornic, pentru satul Băilești: „... și acest sat, când au venit boierii pribegi din Țara Leșească, cu domnul lor, Constantin Moghilă voievod, asupra lui Ștefan voievod Tomoșovici, atunci toți acești boieri au căzut în mîna lui Ștefan voievod și le-a tăiat capetele atunci și toate satele lor le-a luat și au fost domnești. Iar în zilele lui Radul voievod, s-a dat zestre din acestea lui Ionașcu Batin, pentru o fiică care i-a dat-o lui din casa milostivirii sale“⁵⁵. Se poate observa, deocamdată, că predecesorul lui Grațiani i-a convenit situația, speculînd-o în favoarea sa. Restituind unele moșii, doar celor care îi făcuseră servicii, păstrînd, folosind sau dăruind altora ocinilor celor neutri sau indiferenți, Radu Mihnea a căutat, poate, prin acest mijloc, să inducă o anumită atitudine boierilor. În continuare, documentul este și mai interesant: „deci domnia mea, cu tot sfatul nostru, am socotit și am aflat că dacă acei boieri au fost vinovați acelui domn, ei au plătit cu capetele lor, dar satele nu sunt vinovate, ocina lor, nicidecum“⁵⁶. Este greu de spus dacă Grațiani a luat această decizie cu iz de generalizare, contrară în fond intereselor lui imediate, la presiunea Sfatului domnesc sau a încercat să-l depășească în subtilitate pe Radu Mihnea. Interpretarea pasajului citat se poate deplasa și în sfera mai largă a principiilor de drept ce guvernau atunci țara, a cadrului instituțional. Într-o cunoscută sinteză, ce privea tocmai aceste aspecte, N. Grigoraș vedea aici o nouă normă de drept, introdusă de Grațiani, normă ce ar fi fost negată apoi de Alexandru Iliaș, dar reluată de Miron Barnovschi: pentru trădare, boierii vinovați trebuiau pedepsiți cu pierderea vieții, dar nu și a proprietății⁵⁷. Dimpotrivă, Ștefan al II-lea Tomșa, confiscînd moșiile, ar fi aplicat corect legile țării, la fel Radu Mihnea, care a găsit măcar formula ambiguă a donațiilor către

⁵⁰ *Ibidem*, p. 18–19, 38, 50, 91–92, 273–274.

⁵¹ *Ibidem*, p. 330–331.

⁵² *Ibidem*, p. 343.

⁵³ *Ibidem*, p. 349.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 353–354.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 369–371.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, București, 1971, p. 35.

urmași. Trebuie arătat însă că „legile țării“, invocate de istoricul citat, subînțeleg norme consemnate în scris, or, acestea lipseau atunci – cele câteva coduri judiciare bizantine care circulau priveau doar domeniul canonic. Un eventual apel la cutumă nu aduce, nici el, prea multă lumină. Au existat, desigur, precedente; în mod sigur, boierii hicleni își pierdeau capetele, dar, de nicăieri nu reiese clar soarta proprietăților acestora⁵⁸. Discuția se poate deplasa către natura – condiționată – a proprietății funciare medievale la noi și sunt cunoscute controversile din istoriografia românească postbelică privind acest aspect, ca și miza ciudată a acestora.

Ar fi o ipoteză seducătoare să-l facem pe Grațiani reformator legislativ, promotor al unor reguli mai umanitare, în fond. Dar că nu a fost vorba de o spectaculoasă răsturnare a unor norme de drept ale țării, o demonstrează simplul fapt că asemenea judecăți sunt semnalate în continuare, atât în timpul domniei lui Grațiani, cât și ale succesorilor săi. În orice caz, el nu a încercat – cum ar putea indica interpretarea prea rigidă a textului – o generalizare a deciziei, o impunere automată a soluției restituirilor, preferînd și în continuare să judece fiecare caz în parte.

Dincolo de toate aceste interpretări și speculații, merită subliniată încă o dată dorința lui Grațiani de a-și apropia boierii, precum și nuanțarea anumitor afirmații prea grăbite.

Afirmam apoi existența unei legături între anumite acțiuni externe ale lui Grațiani și realitățile interne ale țării. Am amintit mai sus că principala misiune a lui Grațiani la Iași fusese o mediere între polonezi și otomani. Deși optimist la început, domnul va deveni, în timp, tot mai sceptic, începînd să se preocupe tot mai mult de întărirea propriei forțe militare. A încercat, în acest sens, să-și creeze o gardă de uscoci⁵⁹. Aceeași intenție l-a pus în legătură cu Gavril Movilă, domnul Țării Românești. Misiunea căpitanului Pavel, trimis de Grațiani în țara vecină pentru a recruta oșteni – probabil, vechii soldați ai lui Mihai Viteazul – a întâmpinat, însă, doar un refuz politicos. A existat, cu această ocazie, un schimb epistolar între cei doi principii. Informîndu-l pe Grațiani, într-o primă scrisoare, datată 13 ianuarie 1620, că „oameni ca aceia nu s-au putut afla la noi“⁶⁰, Gavril Movilă alături de misiunea protocolară și o notiță conținînd știri secrete privind evenimente de la Poartă și din Transilvania: „iară despre Ardăl, tot iaste lucrul, cum am scris domnii tale pînă acum ...“⁶¹. Revenind la însărcinarea căpitanului Pavel și scăzînd timpul necesar căutării respectivilor oșteni, căutări pe care Gavril Movilă reiese că le-a permis⁶², rezultă că Grațiani trebuie să fi avut această inițiativă pe la sfârșitul toamnei lui 1619.

Se poate face, în acest caz, o legătură cu evenimentele extrem de fierbinți din Transilvania, știind că, tocmai în acea perioadă, Gabriel Bethlen, aliat cu răsculații boemi, a atacat Austria. Începută la sfârșitul lui august 1619⁶³, campania principelui ardelean a avut succese notabile. În doar șase săptămîni, Ungaria de nord a fost ocupată, fiind cucerite apoi Košice, Nové Zámky, Filákovo, Levice și Trnava. În sfârșit, la 14 octombrie, a căzut Bratislava, iar, o lună mai târziu, Bethlen era la porțile Vienei, pe care, cu sprijinul trupelor cehe și morave, a încercuit-o complet⁶⁴.

Poziția Habsburgilor era extrem de critică, în acel moment singurul aliat fiind Spania, al cărei sprijin era, deocamdată, inoperant. În aceste condiții, privirile Austriei s-au îndreptat spre Polonia și, în acest context, trebuie plasată misiunea contelui Adolf von Althan la Varșovia. Prezent acolo din august, el a încercat să-l determine pe Sigismund al III-lea să ajute tabăra imperială, prin sprijinirea lui

⁵⁸ Un asemenea precedent ar fi o moșie confiscată de Ștefan cel Tânăr și restituită de Despot (*DIR*, A, XVI, II, nr. 163) și pare să indice că totul era la bunul plac al domnului; în Țara Românească, la 1616, Radu Mihnea l-a ucis pe Leca spătar pentru hiclenie și a dăruit moșia sa lui Bratu mare comis (*DIR*, XVII, B, III, p. 6–7); glava 367, paragraful 6 din *Îndreptarea legii* („la greșalele ce învață pravila să piarză în furci cum e hainia și hicleșugul, cînd hiclenește pre domnul său, atunce să va spînzura și boiarenul ca și cel mai prost, iară așa furcile boiarenului se fac mai nalte decît ale celui mai mic“) nu spune totuși nimic despre soarta proprietății hicleanului – *apud* I. Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, Iași, 1994, p. 80, nota 106.

⁵⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 378–379.

⁶⁰ P. P. Panaitescu, *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Grațiani (1620)*, în *RIR*, vol. II, fasc. IV, 1932, p. 385–386.

⁶¹ Th. Holban, *Două scrisori românești de la Gavril Movilă în CI*, nr. 2, Iași, 1933, p. 72.

⁶² „Drept aceia, umblat-au <Pavel> pretutindene pre unde au socotit că va afla oameni ca accia“ – cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 385.

⁶³ Poate chiar anterior. vezi anunțul lui Marcu Cercel către conducătorii boemi – Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VIII, p. 380.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 383–386.

Hommonai – adversarul lui Bethlen și pretendent la tronul Transilvaniei. Oficial, Sigismund i-a refuzat pe Athan și – implicit – Hommonai, arătând că „noua pace cu sultanul îl obligă să nu ajute pe nimeni – nici pe el, nici pe Șerban, nici pe fiul lui Mihai (Nicolae Pătrașcu)”⁶⁵.

În realitate, Hommonai a putut înrola – desigur, cu acordul tacit al regelui – mercenari poloni și cazaci și a putut ataca Transilvania, prin Polonia, la începutul lui noiembrie⁶⁶. Înfrângerea lui Gh. Rakoczy, locțiitorul lui Bethlen, în fața trupelor lui Hommonai l-a determinat pe principele Transilvaniei să renunțe la asediul Vienei și să se întoarcă, pentru a regla situația din propria țară. Cehii și moravii, rămași singuri, au fost nevoiți să despresureze orașul, iar Ferdinand al II-lea s-a putut dedica contraofensivei. Chiar dacă Hommonai – omul imperialilor – nu a obținut scaunul Transilvaniei, diversiunea sa a salvat practic Viena și pe Habsburgii de la dezastru. În spatele acestui succes s-a aflat Althan, adică unul din conducătorii marcanți ai *Militiei Christiana* – ordin cavaleresc cu declarate scopuri antiothomane, creat chiar în acei ani. Pare limpede de ce tocmai el a fost trimis să sondeze terenul în Polonia, adică într-o țară cu mai mulți membri importanți ai ordinului decât chiar Franța – patria întemeietorului acestuia, ducele Charles de Nevers.

Interesant este că, la jumătatea lui februarie 1620, când Althan a părăsit Varșovia – deci într-un moment când situația din Ardeal se lămurise – Hommonai fiind respins – el declara că are încă „mari speranțe de a se înstăpîni asupra Transilvaniei prin mijlocirea noului său ordin”⁶⁷. Nu ar fi o explicație prea riscantă aceea că Althan se gîdea, de fapt, la Grațiani, la o încercare a acestuia de a ocupa principatul ardelean. Mai multe argumente și fapte vin în sprijinul acestei ipoteze. Încercarea de a găsi oșteni buni din Țara Românească, tocmai în acea vreme, se conjugă cu unele contacte epistolare cu Althan. Există apoi mai multe știri privind dorința lui Grațiani de a pătrunde în Transilvania pentru a fi „ales” principe, cu eventualul ajutor al sașilor. Polo Minio vorbea chiar de unele încercări la Poartă în acest sens, menționînd și el, indirect, implicarea sașilor⁶⁸. Peter Hincic, nepotul lui Grațiani, aflat la Viena, la începutul lui ianuarie 1620, îi spunea lui Cesare Gallo, agent imperial, că „domnul <Grațiani> a primit asupra-și sarcina de a intra în Ardeal, cu tovarășul său, domnul muntean, și va fi ales, poate, de sași”⁶⁹. În sfârșit, o scrisoare a lui Grațiani însuși către sași, semnalată de N. Iorga, vorbea „cu meșteșug de faptul că și el e supus turcilor, ca și Bethlen, că au fost, odinioară, jurăminte ale domnilor Moldovei cu nobilii și statele ardeleni și că ar voi să le reînnoiască și, în sfârșit, că în lipsa principelui – ce se afla în nord – el ar fi dispus să vie ca să ajute o țară vecină, cum i s-a poruncit de turci”⁷⁰.

Legăturile lui Grațiani cu sașii sunt probate și de desele solii moldovene la Brașov și Sibiu, în tot cursul domniei. În plus, fricțiunile sașilor cu Bethlen au fost notorii, fiind necesară, la un moment dat, chiar medierea sultanului Ahmed I⁷¹. Să recunoaștem, iarăși, că tot acest plan se potrivește bine cu tot ceea ce știm despre subiectul acestor rînduri, cu setea lui de măriri. Ar fi servit și interesele protectorilor săi Habsburgi, realizînd, totodată, și vechiul vis al lui Mihai Viteazul⁷².

Ne putem întreba de ce Grațiani nu și-a conjugat eforturile cu Althan și Hommonai și nu a atacat, efectiv, la rîndul său, Transilvania, la sfârșitul lui 1619.

Răscoala orheenilor, pusă de majoritatea istoricilor pe seama presiunii fiscale exagerate, a fost plasată de N. Iorga, am văzut, chiar la începutul domniei. Dar, într-un tablou impresionant și sumbru al acelor prime luni, făcut de însuși domnul, cu prilejul rambursării datoriei către Anastasie Crimca, el amintește cam toate necazurile țării, fără a pomeni o asemenea ridicare⁷³. În orice caz, mișcarea

⁶⁵ *Idem*, vol. IV/II, p. 384.

⁶⁶ *Idem*, vol. VIII, p. 385–386.

⁶⁷

⁶⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, p. CXL.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. CXI.I.

⁷¹ C. Feneșan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613–1624 în lumina unor documente turcești*, în AIINC, tom XXI, 1978, p. 340–341.

⁷² În acest sens, și relația lui I. Iancovici în Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. II/vol. III, București, 1900, p. 64.

⁷³ „Și atunci cînd am venit domnia mea în țară, la domnie, am avut multă cheltuială cu acel agă care a venit cu schiptrul domniei mele și pentru haraci, căci l-a cerut domniei mele tot dintr-o dată. Și am găsit domnia mea această țară foarte săracă și strîmtorată, una pentru multele oști care au călcat-o în fiecare an, alta însăși pentru dabile. Atunci am luat domnia mea 600 de ughi de la părintele lu rugătorul nostru, chir Anastasie Crimcovici ... etc.” (vezi nota 36).

orheenilor i-a prilejuit lui Grațiani o interesantă ieșire verbală – singura, de altfel, ajunsă pînă la noi. Adresat răsculaților învinși, expresia: „da imdete srdțe cisto kă gospodario”⁷⁴, sugerează, poate, năzuința spre respectul necondiționat datorat monarhului, observat de croat în peregrinările lui europene. Poate fi vorba însă și de o ieșire nervoasă, legată, iată, de zădărnicierea unui plan grandios.

Există și alte indicii care permit plasarea mișcării respective tocmai în acea perioadă. Astfel, la 27 noiembrie 1619, Toma Zamoyski îl informa pe arhiepiscopul de Gniezno despre un pretendent care, dîndu-se drept Constantin Movilă, agita Țara de Jos a Moldovei. Zamoyski îl ruga pe înaltul prelat să-l informeze despre aceasta pe cancelarul Stanislas Zolkiewski⁷⁵, ceea ce sugerează gravitatea situației. Miron Costin relatează și el că răsculații au avut în frunte un „domnișor de la Orhei”⁷⁶ – poate tocmai impostorul despre care vorbea Zamoyski. În sfârșit, la începutul lui martie 1620, Valerio Antelmi, reprezentantul diplomatic al Veneției la Viena, afla și el, cu întârziere, despre o „incursiune” polonă în Moldova⁷⁷ – poate un sprijin pentru înăbușirea răscoalei.

Trecerea definitivă a lui Grațiani în tabăra creștină, războiul polono-otoman din toamna lui 1620 sunt prea bine cunoscute și tratate, pentru a mai fi discutate aici. Intrarea lui Zolkiewski în Moldova, joncțiunea cu forțele locale ale lui Grațiani, alegerea Țuțorei ca punct de rezistență au constituit una din cele mai negre pagini din istoria militară a Poloniei. Consecințe dezastruoase și pentru Țara Moldovei au fost resimțite, de asemenea, încă mulți ani după aceasta.

O singură precizare, aici. Se știe că, după primele trei zile de luptă (17-20 septembrie 1620), trupele polone⁷⁸, aflate în șanțurile de la Țuțora, au realizat imineța înfrîngerii. „Leșii au căzut la mare spaimă și tulburare”, scria Miron Costin⁷⁹. Panica răspîndită în lagăr s-a amplificat odată cu zvonul fugii celor doi hatmani, în noaptea respectivă sute de polonezi părăsind tabăra și încercând să treacă Prutul prin vad.

Zolkiewski a reușit, totuși, să oprească fuga și transformarea ei într-un dezastru general, arătîndu-se personal, împreună cu Koniecpolski și dovedind, astfel, netemeinicia zvonurilor. Răul era însă făcut, bătălia practic pierdută, singurul țel al celor înconjurați rămînînd acum doar salvarea vieților.

În acea noapte fatală, de 20/21 septembrie, a fugit și Grațiani. Jakowski – oștean polon, participant la evenimente – sugera, cu oarecare răutate, că însuși domnul ar fi dat semnalul fugii⁸⁰. Iancovici, intim al lui Grațiani, afirma însă că principele ar fi fost avertizat de către doi magnați polonezi – Kalinowski și Potocki – membri, și ei, ai *Militiei Christiane*, că va ajunge monedă de schimb la proximele tratative⁸¹. Și Montalbani, alt apropiat al lui Grațiani, relatează că Skender pașa, comandantul trupelor otomane, l-ar fi vrut doar pe Grațiani, garantându-le, în schimb, pacea polonezilor. Aceștia ar fi acceptat, doar intervenția lui Zolkiewski împiedicînd „tranzacția”⁸². În aceste condiții, Grațiani, speriat, nemaiîncercîndu-se nici în hatmanul polon și sfătuit de Bucioc, Giovanni Amatti, Marino Resti și Goia, a hotărât să fugă⁸³. Să notăm că această încercare de justificare a celor doi apropiați ai domnului este destul de șubredă, odată ce primele tratative polono-otomane, la Țuțora, au avut loc abia la 23 septembrie⁸⁴.

În mod sigur, Grațiani a fugit într-un mod deloc onorant. Iarăși este clar că ar fi ajuns, oricum, monedă de schimb: cu toată eventuala opoziție cavalierească a lui Zolkiewski, nici unul din polonezii prezenți acolo neezitînd probabil să se salveze, fie și cu acest preț.

Fuga sa, descrisă cu amănunte incredibile de Iancovici, pare să descindă direct dintr-un roman de aventuri. Principele ar fi scăpat cu doar patru însoțitori. Era vorba de hatmanul Șeptilici, postelnicul

⁷⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 67.

⁷⁵ I. Corfus, *Documente privitoare la Istoria României, culese din arhivele polone. Secolul XVII*, București, p. 96.

⁷⁶ M. Costin, *op. cit.*, p. 67.

⁷⁷ Hurmuzaki, vol. VIII, p. 386.

⁷⁸ Polonezi rămăsează singuri căci „ai noștri, moldovenii, pre obicei, îndată au plecat fuga!” – M. Costin, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Relația lui Montalbani în *Căldtori străini* IV, p. 547.

⁸¹ I. Iancovici, *op. cit.*, p. 65.

⁸² Relația lui Montalbani în *Căldtori străini* IV, p. 547.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 244.

Goia⁸⁵, vornicul Nicoriță și de un oștean obișnuit⁸⁵. Ar fi ajuns astfel, undeva, în împrejurările Târgului Troțuș, în apropierea graniței cu Transilvania. Montalbani se întreba retoric – și, după el, mai mulți istorici – asupra intențiilor principelui: „... au ajuns în părțile Brașovului, fără a se putea înțelege ce scopuri avea, o dată ce Bethlen îi era dușman, iar trecerea prin Ungaria, pînă la împărat, nu era numai grea, dar chiar cu neputință”⁸⁶.

Să observăm, totuși, că drumurile spre răsărit și sud îi erau închise din rațiuni evidente. O eventuală scăpare în nord, în Polonia, era, iarăși, exclusă, acolo urmînd a fi privit ca responsabil direct pentru catastrofă, dacă nu chiar ca trădător. Transilvania propriu-zisă îi era, de asemenea, închisă din pricinile arătate și de Montalbani. Rămîneau, totuși, orașele săsești din sud și a fost vorba, prea mult aici, de legăturile domnului cu acestea, pentru a nu risca o ipoteză simplă, anume că tocmai acolo își va fi căutat Grațiani scăparea. De aici, ar fi putut avea unele șanse de a răzbate spre Austria. În privința Vienei, nu poate fi nici o îndoială că aceasta era ținta finală, singurul liman unde ar mai fi putut fi primit.

Se știe însă că lucrurile s-au petrecut altfel, Grațiani fiind asasinat în somn de Șeptilici și Goia⁸⁷. În privința faptei celor doi, nimic nu se mai poate adăuga cronicarului: „scârnăvă și groadznică faptă și neaudzită în toate țări creștine. Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu trebuiește, că oricum este de la Dumnedzău este”⁸⁸.

În sfârșit, aceste rînduri nu s-au vrut o apărare a lui Grațiani. S-a dorit doar nuanțarea unor etichete depășite, asociate numelui sau stăpînirii sale. Deși străin de țară, de obiceiurile și de credința ei, răzbate, totuși, dorința domnului de a le înțelege și l-am văzut, la un moment dat, afirmându-și explicit dorința de a câștiga „inima acestui popor”. Întreaga sa politică internă nu a fost, parcă, decât un uriaș efort pentru obținerea aprobării propriilor supuși.

⁸⁵ I. Iancovici, *op. cit.*, p. 65.

⁸⁶ Montalbani, *op. cit.*, p. 549.

⁸⁷ I. Iancovici, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁸ M. Costin, *op. cit.*, p. 72.